

Josip Lisac
Zadar

ŠIBENSKA JEZIČNA I KNJIŽEVNA BAŠTINA

UDK:821:811.163.42'282.2(497.5 Šibenik)

Rukopis primljen za tisak 30. 9. 2014.

Pregledni članak

Survey article

U radu se daje pregled šibenske jezične i književne baštine od davnih dana do danas, pri čemu se ističe da su se nerijetko javljali stvaratelji i djela važni u nacionalnom kontekstu uopće..

Ključne riječi: čakavština, dijalekt, književnost, Šibenik, štokavština

Šibenska jezična i književna baština duga je trajanja i vrlo zanimljiva, ispunjena i nekim vrlo važnim datumima u hrvatskoj filologiji te u hrvatskoj književnoj i kulturnoj povijesti, pa je svakako vrlo korisno da se prikaže u predavanju¹ za širi krug slušatelja, i to upravo za one slušatelje što su za problematiku najviše zainteresirani, za Šibenčane i za njihove susjede. Daje se sažeti pregled na temelju literature i vlastita rada.

DIJALEKATNA SITUACIJA

Šibenski je govor nekada bio čakavski, a već je stoljećima Šibenik štokavski grad. To je novoštokavski ikavski grad štokavske fizionomije, dakle s primjerima tipa *ognjište*, ne *ognjišće*, uz to tipa *bija*, ne *bio*. Taj starinom čakavski grad sačuvao je ponešto od čakavštine sve do danas, barem u svijesti domaćega svijeta, posebno u Dolcu i ponegdje drugdje uz more. Dakako, ne radi se u Šibeniku toliko o utjecajima standardnoga hrvatskog jezika koliko o dominaciji doseljenoga govora južnoga zapadnohercegovačkoga,

---

¹ Riječ je o predavanju održanu 14. ožujka 2014. u Gradskoj knjižnici "Juraj Šižgorić" u Šibeniku, u organizaciji Odsjeka za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta u Zadru. Izlaganje je u sklopu Dana hrvatskog jezika organizirala docentica dr. Gordana Čupković, a pojedine su tekstove interpretirali učenici Gimnazije Antuna Vrančića koje je vodila moja nekadanja studentica Danijela Grubišić.

ljubuškoga tipa. Sâm je dolački nekadanji čakavizam (primjeri kao *ca, cuvaj* itd.) vjerojatno venecijanski utjecaj, a u štokavštini dolazi još u Karlobagu, ali je u Karlobagu vjerojatniji izravni utjecaj obližnjih čakavskih govora čakavskoga narječja. Čakavci na otocima blizu Šibenika (Prvić, Zlarin) uglavnom su šćakavci, kao što su šćakavci (npr. *št'ap*) svi pravi čakavci, ali u najnovije doba i uz mjestimični prodor štakavizama. Čakavci na otocima pred Šibenikom imaju izrazite kombinacije starih čakavskih i novoštokavskih osobina. Svakako se pod utjecajem s kopna na otocima govori npr. *dobija*, kao u Šibeniku.

Šibenčani su ikavci (*did, zvizda, pivat, bižat, dilit, nikoliko, di, prigledat, pridložit, virujen*), uz neveliki broj odstupanja, a po prilici je tako i na otocima pred gradom gdje bilježimo *brime, misto, divojka* i slično. Napominjem da je u Šibeniku infinitiv obično okrnjen, na otocima kod čakavaca obično cjelovit (*dati* npr.).

Šibenska je akcentuacija novoštokavska. Dolaze, dakle, novoštokavski akcenti, a nenaglašene duljine čuvaju se nakon akcenata. Čakavci pred Šibenikom imaju tronaglasni sustav, ali je već na Žirju drugačije. Na Prviću i na Zlarinu ima nešto pomicanja mjesta akcenta, a nenaglašene duljine bolje se čuvaju neposredno pred akcentom nego nakon njega.

Fonem *h* u Šibeniku se uglavnom redovito gubi (*ajduk, itac, rana, Ervat, ladan*) ili prelazi u koji drugi glas (*buva, kruv, uvo; mijur, smij, vlačj*). Drugačije je na otocima gdje se *h* čuva (*duh*), ali ne redovito (npr. *jarpa* na Zlarinu). U obližnjem Tribunju *h* je rubni fonem.

U Šibeniku se vokali često reduciraju, osobito *i*, npr. u riječi *čovik*, s time da se afrikata izgovara približno po sredini između *č* i *ć*. Na otocima su redukcije vokala mnogo rjeđe i manje izrazite.

I u jednih i u drugih, i u čakavaca i u štokavaca, dočetno *m* prelazi u *n* u nastavcima i u nepromjenjivim riječima (*virujen, mislin* u Šibeniku, *osan, jaglun* "iglom" na Zlarinu).

I u Šibeniku i na otocima često ispadaju suglasnici, osobito na početku riječi (Šibenik: *ko* "tko"; otoci: *tica* "ptica"). Tako se onda u Šibeniku kaže *rebac* "vrabac", a na Zlarinu je *vrabac*, vjerojatno zbog utjecaja standardnoga jezika.

U Šibeniku kaže se *grob*, na Zlarinu je *greb*. Na otocima pred Šibenikom dolaze primjeri tipa *z bratun*, a u Šibeniku izostaje ta promjena pred nazalom.

Zanimljivo je da je imenica *brod* u jednini ženskoga roda na Prviću (*brod je potonila* "brod je uronio u more iznad crte gaza kad je prazan"), u množini muškoga (*Čigovi su no brodi?*). I u Vodicama *brod* je ženskoga roda, a tako je bilo i u šibenskom Dolcu, pa u Vinca Nikolića (zbirka *Moj grad*) čitamo *bodulska brod* i slično.

U Šibeniku je običnije *kuća od Marije* nego *Marijina kuća*, po uzoru na talijansko *la casa di Maria*. Tako je i kod obližnjih čakavaca.

Vrlo je zanimljivo da je u Šibeniku zabilježeno *na livon strani*, a tako je i u poeziji Arseno Dedića pisanoj šibenskim govorom (pjesma "Stara cura"): *Više se vaperu ni nada-la nije, / Ni da će jon more vratit kapitana*. Takvi primjeri dolaze u mnogih južnih čakavaca, a i u štokavaca od Dubrovnika do Šibenika. Do te je pojave u čakavaca došlo pod štokavskim utjecajem.

U Šibeniku dolaze mnoge mletačke (npr. *kušin*) i turske (*jastuk*) riječi, a turcizama ima i na otocima. U Šibeniku su zabilježeni i mnogi vrlo zanimljivi frazemi, npr. *napila mu se krvi; on je plave krvi; to mu je u krvi* itd.

KNJIŽEVNA I JEZIKOSLOVNA DJELA

Izvanredno važan datum u hrvatskoj kulturnoj povijesti predstavlja *Šibenska molitva* koja je objavljena tek na početku 20. stoljeća kad se je za nju doznalo. To je prvi hrvatski latinicom zapisani pjesnički tekst, a zapisivač je fra Pavao Šibenčanin u drugoj polovici 14. stoljeća. Lako je moguće da je ta pohvala u počast Bogorodice originalan hrvatski pjesnički ostvaraj. Još kasnije od *Šibenske molitve* pronađena je *Cantilena pro sabatho*, a tu je vrlo vrijednu starohrvatsku pasionsku pjesmu oko 1385. također prepisao fra Pavao Šibenčanin. On je prepisivač i proznog teološkog teksta *Božjih zapovijedi*. Vrijedno je spomenuti i pjesmu *Sudac gnjivan*, prepjev srednjovjekovne latinske pjesme. Uz to je u Šibeniku rano pokazan interes za scenski život, tj. već su se počeli javljati plačevi i prikazanja. O scenskom životu u Šibeniku govori i dokument iz 1615. iz koga je vidljivo da je izvođenje prikazanja *Tri kralja* prekinuto, jer je došlo do gužve i tučnjave, a sve su uloge, i muške i ženske, igrale koludrice i djevojke odgajane u samostanu.

Zanimljivo je da se je na šibenskom području, uz glagoljicu i latinicu, javljala i ćirilica, pa dva ulomka s kraja 11. ili s početka 12. stoljeća nalazimo kod Knina i kod Skradina, a zapisani su glagoljskim i ćiriličnim slovima. Još je zanimljivija pretpostavka da je prapredložak *Šibenske molitve* pisan bosančicom, predložak gotičkom minuskulom, sama ta pjesma latinicom. I poslije će na šibenskom području biti dosta bosaničkih djela, pa će i *Knjiga od uspomene*, kronika što sažeto obavještava o šibenskim franjevkama od 1673. do 1784., biti pisana bosančicom. To djelo ima i nesumnjivih književnih vrijednosti, npr: *1784., miseca mađa na 1., pođe s ovoga svita na bolji, oružana svetim sakramentim sestra Gabra Šimića od godina blizu 60, i njezino tilo bi ukopano u Gospe izvan grada, ne mogući se donit u manastir zarad zatvora koji tada bijaše učinjen cića kugekoja na mnogo mista bijaše razmajala svojom kosom oštrom, a navlastito u gradu Splitu, u varoši kliskom, po svoj državi sinjskoj i imoskoj, a još pripliva priko mora navr Brača gdi zamete malo da ne sve selo i još Manastir svetoga Martina, i od pet fratara koji se u njem nalazaju diže gvardijana s druga dva. Također bijaše se pružila i po krajini kninskoj, to jest u Rljici, po Kijevu diže i paroka s mnogim njegovim ovcam, u Razađu u Promini i na mnogim mistim.* Bosaničko pismo nalazimo i u naslovu prvoga hrvatskoga putopisa pisana hrvatskim jezikom i latinicom autora Jakova Pletikose iz Vačana kod Skradina; riječ je o *Putovanju k Jerozolimu god. 1752.*

Potkraj srednjega vijeka, upravo 1431., počela je u Šibeniku gradnja katedrale sv. Jakova; katedrala je dovršena 1536. Ta je veličanstvena crkva oduševljavala i još oduševljava mnoge, od običnoga puka do glasovitih umjetnika i znanstvenika. Kako je dobro poznato, oduševljavala je i Fausta Vrančića.

Osobito veliko mjesto u šibenskoj kulturnoj povijesti pripada Jurju Šižgoriću, jednom od najvažnijih hrvatskih humanista. On je autor prve pjesničke inkunabule u hrvatskoj književnosti (*Elegiarum et carminum libri tres – Tri knjige elegija i lirskih pjesama*) koja je objavljena u Veneciji 1477. Druga Šižgorićeva pjesnička knjiga dugo je ostala neobjavljena, također njegova rasprava *De situ Illyriae et civitate Sibenici – O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*. Turske napade na Šibenik opisuje pjesma *Elegia de Sibenicensis*

agri vastatione – Elegija o pustošenju šibenskog polja. Skupljao je Šižgorić u Šibeniku hrvatski folklor i prevodio ga na latinski, ali se taj njegov rad nije sačuvao. I inače se folklorom oduševljavao.

Šibenik je dao cio niz značajnih ljudi iz obitelji Divnić. Najvažniji su među njima Juraj Divnić (oko 1440-1530), biskup i latinist kojeg je s velikim poštovanjem spominjao Petar Zoranić, te Petar Divnić (oko 1520 - prije 18. X. 1597), autor glasovite pjesme *U pohvalu od grada Šibenika*. Važan je i Frane Divnić (oko 1550-1621), izdavač, pjesnik i prevoditelj. Nažalost, njegov prijevod jednoga Marulićeva djela na hrvatski ostao je neobjavljen, a rukopis je izgubljen.

Vrlo plodan autor djela na latinskom bio je Ivan Polikarp Severitan kojem su djela izlazila od prvoga desetljeća 16. stoljeća, a bio je visoko cijenjen i u Italiji, ne samo u domovini.

Istaknuti crkveni prelat, humanist, diplomat i latinist bio je Antun Vrančić (1504-1573), vrlo moćan čovjek svoga doba. Pisao je na latinskom, među ostalim jedan nedovršen putopis koji je poslije objavio Fortis. U korespondenciji bio je uzoran stilist. Sačuvana je samo jedna njegova hrvatska pjesma.

Brat Antuna Vrančića bio je Mihovil Vrančić (1507-1570), humanist i latinistički pisac. On je otac velikog Fausta Vrančića (1551-1617), relativno malo usmjerena na književne i filološke sadržaje, pa onda i nevelika opusa, ali ipak iznimna po djelu *Machinae novae*, zanimljiva kao čovjeka zainteresirana za etiku i za logiku, polihistora znamenita u svoje doba uopće. Zainteresiranost za tehničke izume nije Vrančića omela da dade svoj filološki (*Dictionarium quinquae nobilissimarum Europae linguarum*) i književni (*Život nikoliko izabranih divic*) prinos. Vrlo je važan kao prozaik, autor *Života nikoliko izabranih divic*, u doba kada nije bilo mnogo hrvatske proze. U knjizi *Život nikoliko izabranih divic* objavio je i pjesmu *Ave Maria*:

*Marija, zdrava bud,
Milosti si puna,
Gospodin s tobom svud.
Ti si ženska kruna,
A blagoslovljen jest
Plod utrobe tvoje
Spasitelj Isukerst,
Život duše moje.
Svetice vsih svetih,
Slavna Božja Mati,
Moli za nas grišnih
Sad i na čas smarti.*

Faust Vrančić zaslužan je i za poznavanje hrvatskoga jezika i za početke izgradnje današnjega hrvatskoga standardnog jezika. On je na određeni način prvi svijetu rekao da postoji poseban hrvatski jezik među drugim slavenskim jezicima. Vrančićev hrvatski jezik je čakavština s mnogo štokavskih i s malo kajkavskih elemenata.

Istaknuti humanist bio je i Dinko Zavorović (oko 1540-1608), povjesničar ne samo Šibenika nego i Dalmacije i Hrvatske.

Znatan dio života u Šibeniku su proveli mnogi pisci iz drugih krajeva. U 17. stoljeću u Šibeniku su živjeli Zadrani Juraj Baraković i Rabljanin Jakov Armolušić. Bosanac Pavao Posilović, prozaik i pjesnik, bio je skradinski biskup.

Bio je vrlo plodan Ivan Tomko Mrnavić (1580-1637), pisac na hrvatskom, latinskom i talijanskom, autor povijesnih djela, epičar, dramatičar i prevoditelj. On je sačuvao mnogo čakavskih elemenata (npr. *jazik*), ali je i štokavska komponenta u njegovu hrvatskom jeziku izrazita, približno kao i u mnogih drugih čakavaca 17. stoljeća (Andrija Vitaljić, Jerolim Kavanjin, Ivan Ivanišević itd.).

U 18. stoljeću veliku popularnost stekao je franjevac Toma Babić, rodom iz okolice Stankovaca, umro u Šibeniku 1750. On je autor *Cvita razlika mirisa duhovnoga*, jedne od najčitanijih hrvatskih knjiga u 18. stoljeću. Vrlo je važan i kao gramatičar, autor latinske slovnice u kojoj ima i mnogo hrvatskoga teksta, pa je i gramatička terminologija na materinskom jeziku. Babića je u širokoj popularnosti ubrzo nadmašio Andrija Kačić Miošić, pisac glasovita *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, koji je također dio života proveo u Šibeniku. Kao i Kačić, u Šibeniku se nastavničkim radom bavio i Jeronim Filipović, propovjednik i nabožni pisac. Filipovićev učenik Petar Knežević (1701-1768), rodom iz okolice Knina, školovao se i kraće vrijeme predavao u Šibeniku, a bio je pisac puno objavljivane *Muke Gospodina našega Isukrsta i plača matere njegove*. Iz skradinskoga je kraja vjerski pisac Josip Banovac (1703-1771), često neoriginalan, ali izvrsna hrvatskoga jezika štokavske fizionomije. Rođen nedaleko od Šibenika, sa Šibenikom bio je izrazito povezan franjevac Mate Zoričić (1721-1783), autor vrlo važne *Aritmetike*. U Šibeniku je djelovao i Primoštenac Josip Jurin (1730-1801), jezikoslovac i prevoditelj. Objavio je gramatiku *Slovkinja*, ali nije ni dovršio ni objavio vrlo važan rječnik.

U 19. stoljeću Šibenik je dao osobu važnu u europskim razmjerima, Nikolu Tommasea (1802-1874), talijanskoga pisca, jezikoslovca, publicista i političara, ali i autora *Iskrica*, vrlo vrijedne knjige lirskih proza pisanih hrvatski. U preporodno doba isticala se je i Anka Vidović (1800-1879), također vrlo povezana s talijanskom kulturom, pa je i njezin spjev *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita* zapravo dvojezičan. Uz nju među Šibenčanima isticao se je i Antun Zorčić (1822-1872), autor *Vile dalmatinske*. Različite je aktivnosti razvijao Stjepan Zlatović (1831-1891), ali je najzaslužniji kao pisac knjige *Franovci Države Presvet. Otkupitelja i Hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888. Josip Mrkica (1825-1890) iz Skradina također je bio vrlo marljiv i svestran, poglavito zaslužan kao prinosnik za Parčićev *Rječnik hrvatsko-talijanski* i za Akademijin rječnik, pa i kao dopunitelj Karadžićeva *Srpskog rječnika*. Iz Skradina kao i Mrkica bio je i Lujo Marun (1857-1939), zaslužnik na arheološkom polju.

Među Šibenčanima 19. stoljeća vrlo su istaknute pojave Srbi Božidar Petranović i Simo Matavulj. Petranović je bio povjesničar književnosti, pravni pisac i prevoditelj, prvi predsjednik Matice dalmatinske, Matavulj istaknuti prozaik i dramski pisac.

Šibensko područje dalo je u 20. stoljeću hrvatskoj književnosti vrlo mnogo. Nije imao mnogo uspjeha Mate Milin (1890-1947), prvi šibenski romanopisac. Mnogo je uspješni-

ji bio Vinko Nikolić (1912-1997), pjesnik, književni kritičar i urednik. Osobito je mnogo učinio kao legendarni urednik *Hrvatske revije* od 1951. do smrti. Vrlo su vrijedni i njegovi razgovori s hrvatskom emigracijom (*Pred vratima domovine*). U poeziji isticao se je stihovima na šibenskom govoru. Navodim pjesmu *Čobanica* iz knjige *Moj grad*:

*Roson se umijen,
a sunce me suši,
vitron zalizujen.*

*Mrlišin po travi,
ogledan u vodi,
cvit mi je u glavi.*

*Društvo su mi ovce,
odića mi vuna,
tu ne triban novce.*

*Neman ni momaka,
a ja bidna, mlada
žejna sastanaka.*

*Sunce mi je radost,
misesec mi je tuga –
pusta moja mladost.*

Vjekoslav Kaleb (1905-1996) vrlo se je isticao kao romanopisac i osobito kao novelist (*Na kamenju; Izvan stvari*). Gabriel Cvitan, Jerko Skračić i Dražen Panjkota stradali su u Drugom svjetskom ratu ili brzo nakon njega ni približno ne dovršivši svoje opuse. S mnogo uspjeha svoj je opus zaključio svestrani pisac Dalibor Cvitan (1934-1993), a još je aktivna Grozdana Cvitan, pjesnikinja i kritičarka. Vesna Parun (1922-2010), svestrana hrvatska umjetnica, velikanka hrvatskoga pjesništva 20. stoljeća (*Zore i vihori; Crna maslina* itd.), potječe s otoka Zlarina, kao i Mladen Bjažić, prozaik i pjesnik; Bjažić je i istaknuti čakavski pjesnik. S otoka Žirja je majstor soneta Roko Dobra. Domaću čakavicu u svojoj poeziji njeguje i Ivan Dobra Žirjanin (*Žirajski baul*). Ivo Brešan postigao je međunarodni uspjeh kao dramski pisac (*Groteskne tragedije*), a u posljednje doba ističe se i kao prozaik. Arsen Dedić, pjesnik, kantautor i skladatelj, stvorio je golem opus velike uvjerljivosti, dijelom i na šibenskom idiomu, kao što smo već vidjeli. Kao pjesnik vrlo se je afirmirao i Stjepan Gulin, on i pjesmama na šibenskom govoru. Do ugleda je došao i Krste Juras, osobito s obzirom na uglazbljene njegove stihove. Svestrani prozaik Nikola Pulić (1926-2005) prvenstveno je bio putopisac (*Krkom uzvodno*). Veliku lingvističku karijeru ostvario je romanist Petar Guberina (1913-2005), vrlo poznat i u svjetskim razmjerima.

Proučavanjem šibenske povijesne, kulturne, književne i jezične baštine vrlo su se istakli don Krsto Stošić (1884-1944), Ante Šupuk (1912-2000), Slavo Grubišić (1926-1999), Mate Zorić, Ivo Livaković, s. Terezija Zemljić, Milivoj Zenić (1953-2011) i drugi.

OSNOVNA LITERATURA

- Stjepan Damjanović, *Slovo iskona*, Zagreb, 2004.
- Martina Đidara, "Fonološki sustav govora Zlarina", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29, 2003, 33-47.
- László Hadrovics, "Cantilena pro sabatho (Starohrvatska pasionska pjesma iz 14. stoljeća)", *Filologija*, 12, 1984, 7-25.
- Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb, 2003.
- Josip Lisac, *Faust Vrančić i drugi*, Šibenik, 2004.
- Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Zagreb, 2009.
- Josip Lisac, *Dvije strane medalje. Dijalektološki i jezičnopovijesni spisi o hrvatskom jeziku*, Split, 2012.
- Dragica Malić, *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2002.
- Mira Menac-Mihalić, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb, 2005.
- Slobodan Prosperov Novak – Josip Lisac, *Hrvatska drama do narodnog preporoda*, I-II, Split, 1984.
- Petar Šimunović, *Čakavska čitanka*, Zagreb, 2011.
- Ante Šupuk, "Turske riječi u šibenskom govoru", *Čakavska rič*, XVII, 1989, 1, 71-82.
- Josip Vončina, *Jezičnopovijesne rasprave*, Zagreb, 1979.
- Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik – Zagreb, 2001.
- Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb, 2002.
- Zbornik o Petru Kneževiću*, Zagreb – Šibenik, 2003.
- Zbornik o Josipu Banovcu*, Šibenik – Zagreb, 2004.
- Zbornik o Jeronimu Filipoviću*, Zagreb, 2005.
- Milivoj Zenić, *U pohvalu od grada Šibenika*, Šibenik, 2002.

THE LINGUISTIC AND LITERARY HERITAGE OF ŠIBENIK

S u m m a r y

The paper gives an overview of Šibenik's linguistic and literary heritage from its inception until today, and points out the frequency of authors and works relevant on a national level.

Key Words: *Chakavian dialect, dialect, literature, Šibenik, Shtokavian dialect*

IL PATRIMONIO LINGUISTICO E LETTERARIO DI SEBENICO

R i a s s u n t o

Questo lavoro offre una panoramica sul patrimonio linguistico e letterario di Sebenico dai tempi remoti ai giorni nostri, ponendo l'accento sul fatto che in quell'ambiente spesso emergevano artisti e opere importanti anche nel contesto nazionale.

Parole chiave: *dialetto ciacavo, dialetto, letteratura, Sebenico, dialetto stocavo*

Podaci o autoru:

Josip Lisac, profesor dijalektologije i povijesti hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV. br.2, Zadar

Kućna adresa: Ulica Brne Krnarutića 4, Zadar. Tel.: 023/251-591